

Libera, Jerzy / Lis, Paweł

Kolekcja zabytków archeologicznych z okolic Werbkowic (pow. hrubieszowski) w zbiorach Muzeum Regionalnego PTTK w Puławach

Archeologia Polski Środkowowschodniej 8, 363-385

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY LIBERA, PAWEŁ LIS

KOLEKCJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH Z OKOLIC WERBKOWIC (POW. HRUBIESZOWSKI) W ZBIORACH MUZEUM REGIONALNEGO PTTK W PUŁAWACH

W roku 1987 do zbiorów Muzeum Regionalnego PTTK w Puławach trafiła kolekcja ponad stu zabytków archeologicznych, pochodzących z rejonu Werbkowic oraz pobliskiego Terebinia i Kotorowa - miejscowości leżących na terenie gminy Werbkowice, pow. hrubieszowski, woj. lubelskie. Przekazał ją nieżyjący już dziś mgr inż. Erwin Sławikowski, pracownik Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach. W latach 1949-1968 był dyrektorem Rolniczego Zakładu Doświadczalnego w Werbkowicach - placówki terenowej puławskiego Instytutu. Przez cały okres swojej bytności na Zamojszczyźnie gromadził tworzącą kolekcję zabytki, znajdowane przez niego lub jego pracowników, na polach doświadczalnych Zakładu bądź w najbliższej okolicy¹. W chwili przekazywania zbioru nie potrafił już dokładnie określić lokalizacji stanowisk, z których one pochodziły. W odniesieniu do znalezisk z Werbkowic wiadomo, że odkrywane były na polach doświadczalnych położonych w dolinie Huczwy. Odręcznie narysowany ich plan E. Sławikowski przekazał do Muzeum wraz z kolekcją². Co do pozostałych zabytków, jedynymi zachowanymi informacjami o miejscach ich odkrycia są zapamiętane przez darczyńcę lokalne nazwy tych miejsc: „Zamczyisko” w Terebinii i „Kurhan” w Kotorowie.

Kolekcja E. Sławikowskiego - licząca 104 zabytki - wpisana została do inwentarza zbiorów archeologicznych pod pozycjami: Werbkowice - MRP/A/3 (nr 1-73), Kotorów - MRP/A/4 (nr 1-9), Terebiń - MRP/A/5

(nr 1-22)³. Z kolekcji tej w literaturze wzmiankowane dotychczas są wybrane krzemienne z Werbkowic - fragment płoszcza (nr 25) oraz nóż sierpowaty (nr 26) - por. B. Bargieł (1991, s. 121: poz. 94; J. Libera (2001, s. 152, 167).

ZBIÓR Z WERBKOWIC

Jest to najliczniejszy zbiór bardzo zróżnicowany pod względem użytych surowców. Formy kamienne reprezentowane są głównie przez zabytki wykonane ze skał krzemionkowych (29 egz.) doskonałej jakości, głównie surowca wołyńskiego, w większości szklatego ciemno-granatowego, także matowego mleczno-beżowego oraz odmiany „pasmowanej”. Obecne są również wytwory z surowca świeciechowskiego (3 egz.) oraz pojedynczy zabytek z krzemienia czekoladowego. Cztery egzemplarze wykonano ze skał pozakrzemiennych najprawdopodobniej pochodzenia narzutowego - amfibolitu, łupku amfibolitowego, erlanu i melafru⁴.

W licznej grupie narzędzi krzemiennych występują formy wykonane techniką rdzeniową - siekiery (10 egz.), nóż sierpowaty, fragmentarycznie zachowane płoszcze, tłuk. Obecna jest także seria zabytków wykonanych z wiórów reprezentowana przez wiórowce (5 egz.), wiór częściowo retuszowany i półtylczak oraz pojedyncze formy wykonane z odłupków: drapacz, zgrzebło połączone z przekłuwaczem, nóż tylkowy, zgrzebło, odłupek częściowo retuszowany. Ponadto w zbiorze znajduje się rdzeń i dwa odłupki pochodzące z siekier. Wśród zabytków ze skał pozakrzemiennych wyróżniono trzy zachowane fragmentarycznie topory oraz rozcieracz.

¹ Ten kolekcjoner śladów dawnej przeszłości stosunkowo szybko nawiązał kontakt z pracującymi w okolicach Hrubieszowa archeologami, w efekcie czego podjęli oni badania ratownicze już w latach 1950. (P. Komorowski 1958, s. 323; E. Kempisty 1962, s. 198; T. Liana, T. Piętka-Dąbrowska 1962, s. 142).

² Wynika z niego, że część materiałów zebrano z badanego przez J. Kowalczyka i P. Komorowskiego oraz J. Gurbę stanowiska określonego jako „osada bagienna kultury ceramiki nadcisańskiej w Werbkowicach” (por. P. Komorowski 1958, ryc. 1; A. Otłowski 1968; także E. Kempisty 1962, ryc. 1), inne z pól położonych bezpośrednio na zachód od zabudowań Werbkowic.

³ Dwa fragmenty ceramiki (nr kat. 5 i 6) znajdujące się w zbiorze z Terebinia, to kolejne części wylewu naczynia zbioru z Werbkowic (nr kat. 63).

⁴ Określenia surowców dokonał dr Lucjan Gazda z Katedry Geotechniki Wydziału Inżynierii Budowlanej i Sanitarnej Politechniki Lubelskiej w Lublinie, za co autorzy serdecznie dziękują.

Na wytwory ceramiczne składają się dwa zachowane w całości naczynia oraz stosunkowo liczne (32) fragmenty innych garnków (części przywylewowe, ucha, brzuśce, dna), zebrano również siedem przęślików.

Tabela 1. Zbiór zabytków z Werbkowic, pow. Hrubieszów.

L. p. (= nr kat. zb. MRP/3)	Rodzaj zabytku	Surowiec	Maksymalne wymiary /mm/: dług. x szer. x grub. x wys.; średnica wylewu	Rycina	Chronologia; kultura
1-2	2 siekiery	krzem. woł.	78 x 35 x 16; 84 x 37 x 18	8: 1, 2	KPL/KAK/KCS
3	drapacz	krzem. woł.	36 x 22 x 5	13: 1	neolit - wcz. epoka żelaza
4	zgrzebło + przekłuwacz	krzem. woł.*	-85 x 55 x 12	10: 5	neolit - wcz. epoka żelaza
5	fragm. wiórowca	krzem. woł.*	-87 x 30 x 12	2: 1	KL-W?
6	fragm. topora	amfibolit	-61 x 44 x 32	11: 1	neolit - wcz. epoka żelaza
7	odłupek retuszowany	krzem. czek.	77 x 50 x 10	10: 4	?
8	fragm. wióra cz. retuszow.	krzem. woł.	-81 x 30 x 6	2: 3	KL-W?
9	półtylczak	krzem. woł.	137 x 36 x 11	2: 5	KPL?
10-11	2 wiórowce	krzem. woł.	108 x 21 x 10; 98 x 20 x 6	2: 2, 4	KL-W?
12	wiórowiec	krzem. woł.	158 x 32 x 13	1: 5	KL-W
13	siekiera	krzem. św.	115 x 40 x 20	5: 6	KPL
14-15	2 fragm. siekier	krzem. woł.	-74 x 35 x 11; -71 x 35 x 21	7: 2*, 4	KAK
16-17.	2 fragm. siekier	krzem. woł., św.	-89 x 46 x 24; -100 x 43 x 26	6: 6, 7	KPL
18	fragm. wiórowca	krzem. przep.	-51 x 34 x 10	7: 5	neolit środ. - późny
19	rdzeń odłupkowy	krzem. woł.	75 x 77 x 66	12	neolit - wcz. epoka żelaza
20-21	2 fragm. toporów	łupek amfibolitowy; erlan	-71 x 61 x 47; -61 x 52 x 44	11: 2, 3	neolit - wcz. epoka żelaza
22	siekiera	krzem. woł.	104 x -46 x 15	8: 4	KM/KS/KT
23	siekiera	krzem. woł.	94 x 56 x 30	8: 3	KCS/KM/KS/KT
24	siekiera	krzem. woł.	173 x 78 x 47	9: 1	KM
25	fragm. płoscza	krzem. woł.	-85 x 39 x 8	9: 4	KM/KT?/Kł?
26	fragm. noża sierpowatego	krzem. woł.	-103 x 45 x 9	9: 2	KM/KS
27	nóż tylkowy	krzem. woł.	111 x 46 x 9	10: 6	neolit - wcz. epoka żelaza
28	zgrzebło	krzem. woł.	80 x 40 x 12	13: 3	neolit - wcz. epoka żelaza
29	rozcieracz	melafir	62 - 70	11: 4	?
30	tluczek	krzem. woł.?	ø 45	13: 2	?
31	przęslik	glina	ø 36 x 12	5: 2	KPL ?
32-33	2 odłupki z siekier	krzem. woł., św.	51 x 41 x 11; 47 x 31 x 3	7: 6; -	KPL/KAK/KCS
34	amfora	glina	129 x 155	3: 1	KPL
35-36	2 czarki	glina	46 x 63; 80 x 112	1: 3, 4	KL-W
37-42	6 fragm. naczyń	glina	—	3: 2, 3; 4: 1-3, 8	KPL
43-44	2 fragm. naczyń	glina	—	1: 1, 2	kultura malicka
45	fragm. naczynia	glina	1: 6	1: 6	KL-W
46-53	8 fragm. naczyń	glina	—	3: 4, 5; 4: 4-7; 5: 4	KPL
54	fragm. naczynia	glina	—	7: 1	kultura trypska?
55	fragm. naczynia	glina	—	1: 7	KL-W
56	fragm. naczynia	glina	—	9: 3	KT
57-59	3 fragm. naczyń	glina	—	10: 1-3	Kł
60	fragm. naczynia	glina	—	—	?

61-63	3 fragm. naczyń	glina	-; -; ø 8	13: 4, 6; 5	XII-XIII w.; nieokreślona /5/
64-65	2 fragm. naczyń	glina	ø 18 (2 x)	14: 1, 2	XII - poł. XIII w.
66	fragm. naczynia	glina	ø 16	13: 7	XV w.
67	fragm. naczynia	glina	ø 19	14: 5	okres nowożytny
68-73	6 przeszlików	glina	38 - 58 x 16 - 28	5: 5, 7; 6: 1-4	KPL

* Odmiana „pasmowana”; ** odmiana matowa mleczno-beżowa.

Skróty (tab. 1-3): a/ surowce krzemienne: czek. – czekoladowy; przep. – przepalony; św. – świeciechowski; woł. – wołyński; KL-W – kultura lubelsko-wołyńska; KPL – kultura pucharów lejkowatych; KAK – kultura amfor kulistych; KCS – kultura ceramik sznurowej; KM – kultura mierzanowicka; KS – kultura strzyżowska; KT – kultura trzciniecka; KŁ – kultura łużycka; OR – okres rzymski.

ZBIÓR Z KOTOROWA

Ten stosunkowo nieliczny zbiór reprezentowany jest głównie przez fragmentarycznie zachowane gliniane naczynia (wylewy, części środkowe i dno) oraz pojedyncze odłupki wykonane z krzemienia wołyńskiego.

Tabela 2. Zbiór zabytków z Kotorowa, pow. Hrubieszów.

L. p. (= nr kat. zb. MRP/4)	Rodzaj zabytku	Surowiec	Maksymalne wymiary /mm/: dług. x szer. x grub. x wys.; średnica wylewu	Rycina	Chronologia; kultura
1-2	2 fragm. naczyń	glina	ø 13; 9	5: 1, 3	KPL
3-4	2 odłupki	krzem. woł.	43 x 40 x 9; 37 x 28 x 10	-	?
5	fragm. polepy	glina	-	-	?
6-7	2 fragm. naczyń	glina	-	-	IX - X w. /?/
8	fragm. naczynia	glina	ø 13; 20	14: 4	XII - XIV /?/ w.
9	fragm. naczynia	glina	ø 20	14: 3	2 poł. XVI - 2 poł. XVII w.

ZBIÓR Z TEREBINIA

Trzeci ze zbiorów stanowią wyłącznie zabytki wykonane z krzemienia wołyńskiego (fragmentarycznie zachowana siekiera i wiórowiec) oraz gliny, reprezentowane przez zachowane różne części naczyń (wylewy, brzuśce, dna, ucha) i kafla (m.in. garnkowych).

Tabela 1. Zbiór zabytków z Terebinia, pow. Hrubieszów.

L. p. (= nr kat. zb. MRP/5)	Rodzaj zabytku	Surowiec	Maksymalne wymiary /mm/: dług. x szer. x grub. x wys.; średnica wylewu	Rycina	Chronologia; kultura
1	fragm. siekiery	krzem. woł.	-61 x 53 x 16	7: 3	KAK
2	łuszczeń z fragm. wiórowca	krzem. woł.	27 x 23 x 3	7: 7	KPL/KAK/KCS
3+4	fragm. naczynia	glina	ø 22	6: 5	KPL
7-14	8 fragm. kafla	glina	-	-	okres nowożytny
15	fragm. misy	glina	ø 16	-	1 poł. XVI w.
16	fragm. naczynia	glina	-	-	okres nowożytny
17-19	3 fragm. naczyń	glina	-	-	XVIII w.
20-22	3 fragm. naczyń	glina	-	-	XIX - 2 poł. XX w.

Uwaga: nr kat. 5 i 6 – to fragmenty wylewu naczynia z Werbkowic nr kat. 63.

ANALIZA

W grupie prezentowanych źródeł znajdują się zarówno formy banalne, nie wymagające komentarza – dotyczy to zwłaszcza wyrobów ceramicznych, jak i zabytki krzemienne i kamienne – o nie zawsze możliwej do sprecyzowania chronologii lub przynależności taksonomicznej, niejednokrotnie mające charakter interkulturowy. Tym ostatnim poświęcono krótkie komentarze.

Najstarszymi znaleziskami są fragmenty naczyń kultury malickiej (ryc. 1: 1, 2) oraz dwa garnki i ułamki z innych naczyń kultury lubelsko-wołyńskiej (ryc. 1: 3, 4; 1: 6, 7). Ponadto z drugą jednostką należy łączyć bardzo regularny dwuboczny wiórowiec z zachowaną częściowo powierzchnią korową (ryc. 1: 5), stanowiący odmianę pośrednią – B 1.3/2.3 w systematyce A. Zakościelnej (1996, s. 64, ryc. 8). Z jednostką tą wydają się być związane kolejne trzy wiórowce i fragment wióra częściowo retuszowanego (ryc. 2: 1-4). W sposobie łuskania połączono dwa typy retuszu, bardzo krótkiego rynienkowatego – skośnego lub prostego, w obu przypadkach zakończonego liniowo oraz muszlowatego o łukowatej krawędzi wyłusek. W trzech przypadkach użyto wiórów noszących ślady zarówno zaprawy odbocznej, jak i zatępiskowej w części wierzchołkowej rdzenia. Na dwóch w pełni zachowanych egzemplarzach widoczne jest wyświecenie „żniwne”. Wiórowiec jednoboczny nosi intensywne wyświecenia powierzchni dochodzące do grani międzynegatywowej. Następnie jej krawędź wtórnie załuskano na całej długości (ryc. 2: 4). Egzemplarz dwuboczny o odłamanej intencjonalnie części przypiętkowej posiada bardzo delikatne wyświecenie zaretuszowanych krawędzi (ryc. 2: 2). Wszystkie zabytki pochodzą z Werbkowic.

Mimo wiodącego łuskania rynienkowatego w grupie wiórowców kultury lubelsko-wołyńskiej, formowano je również retuszem zwykłym. Jego udział np. dla osady w Lesie Stockim wynosi 11,3%, w Wąwolnicy sięga 17,5% – oba stanowiska w pow. puławskim (A. Zakościelna 1996, s. 63). Spoza Lubelszczyzny tego typu łuskanie notowane jest również w inwentarzach uzyskanych z osad, np. w Łańcucie (S. Kadrow, E. Kłosińska 1989, ryc. 10: a), w miejscowości Kosina, pow. łańcucki (S. Kadrow 1992, ryc. 4: a, d). Biorąc pod uwagę pierwszoplanową rolę retuszu rynienkowatego w tej kulturze jego związek z osadnictwem tej jednostki wydaje się być najbardziej uzasadniony (A. Zakościelna 1996, s. 92-93).

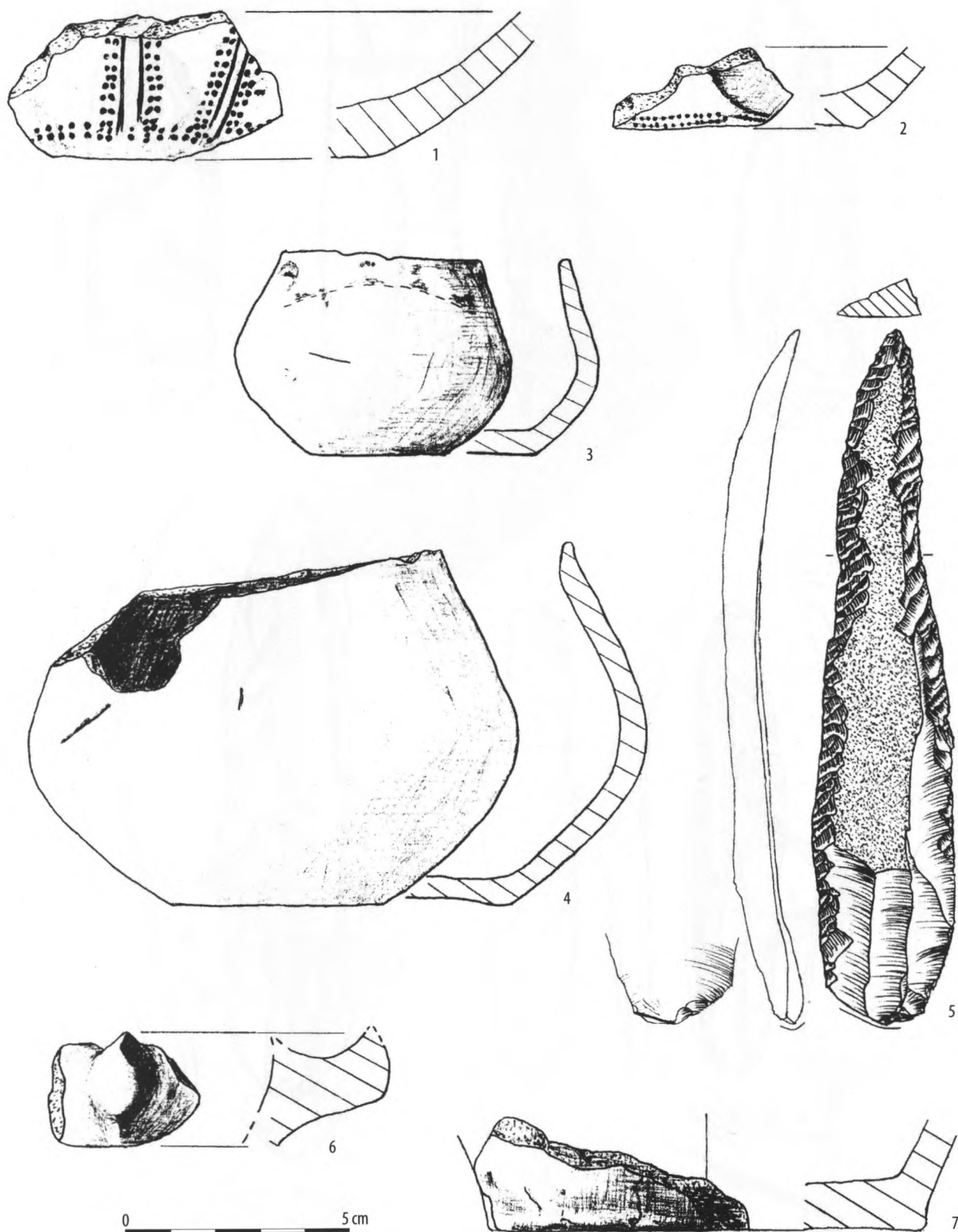
Kolejne znaleziska należy odnieść do kultury pucharów lejkowatych. Z jej osadnictwem należy wiązać zarówno materiały ceramiczne, jak i krzemienne – stwierdzone w trzech zbiorach. W grupie pierwszej obok zachowanej w całości typowej amfory (ryc. 3: 1) znalazło się kilkanaście fragmentów innych naczyń,

m.in. wylewy czasz lejowatych, ucho *ansa lunata* pochodzące z kubka, także partie środkowe brzuśców (ryc. 3: 2, 3; 4: 1-8; 5: 4). Również z ludnością tej kultury należy łączyć siedem glinianych przeszłików. Jest to stosunkowo zróżnicowana morfologicznie grupa wyrobów. Nawiązując do systematyki W. Gumińskiego (1989, tab. 11) dla osady „pucharowej” w Gródku, pow. hrubieszowski, w analizowanym zbiorze możemy wyróżnić kilka typów przeszłików: lejkowate (ryc. 6: 1, 3), stożkowate (ryc. 6: 2), miseczkowate (ryc. 6: 4), dwustożkowate (ryc. 5: 5), krążkowate: wypukło-płaski (ryc. 5: 7) i cylindryczno-płaski (ryc. 5: 2). Ten ostatni wykonano z fragmentu naczynia. Tylko jeden okaz posiada zdobienie na krawędzi w postaci bardzo drobnych gęsto rozmieszczonych okrągłych nakłuć. Wszystkie zabytki pochodzą z Werbkowic. Ponadto pozostałościami po osadnictwie tej kultury odnajdujemy również w kolekcji z Kotorowa – dwa fragmenty naczyń części przywylewowej zdobionej rzędem stempek (ryc. 5: 3) i części przydennej (ryc. 5: 1) oraz z Terebinia – dna składającego się z dwóch fragmentów (ryc. 6: 5).

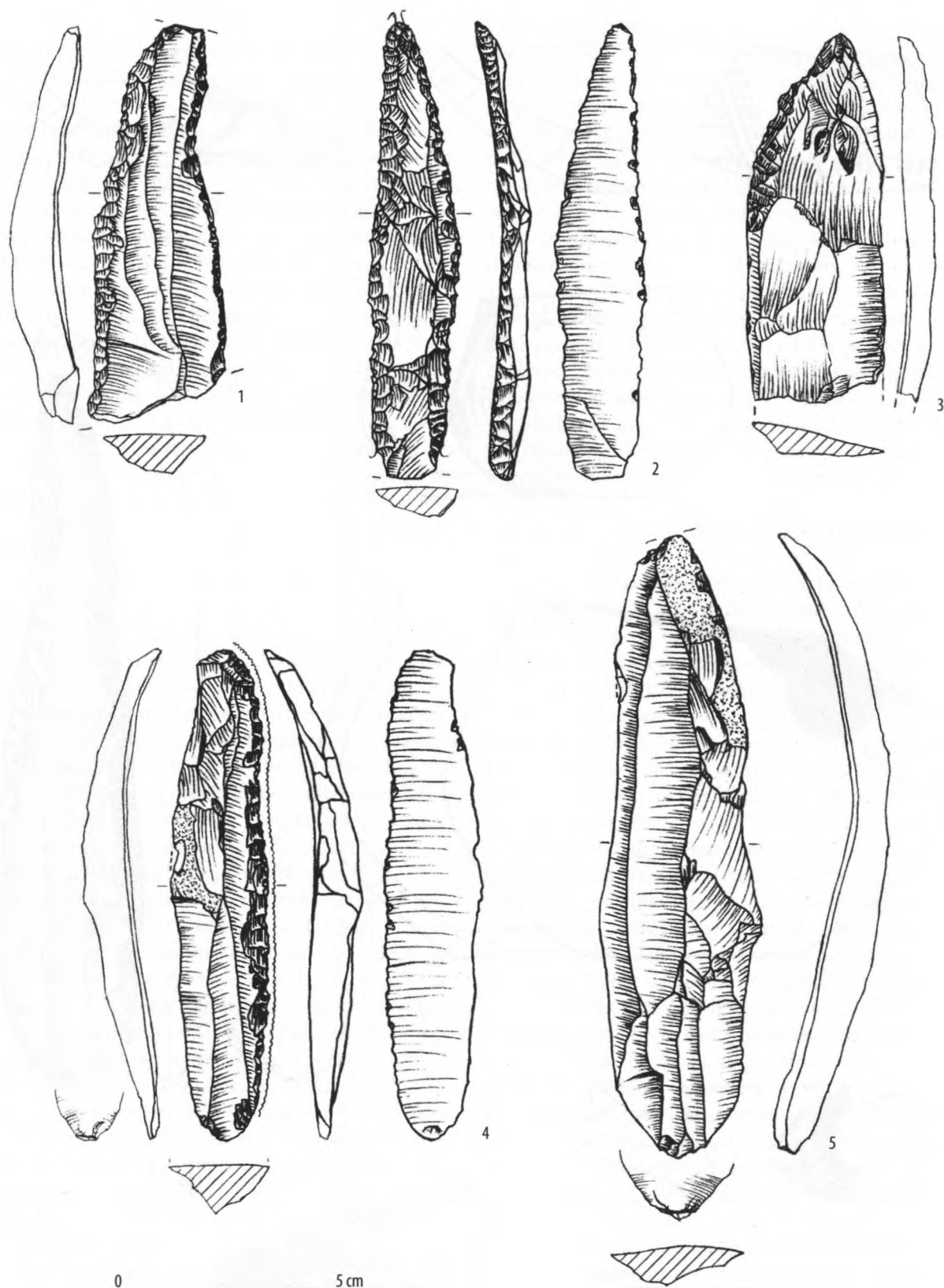
Z materiałów krzemiennych z tą jednostką zapewne należy łączyć trzy makrolityczne czworościenne siekiery, dwie wykonane z surowca świeciechowskiego (ryc. 5: 6; 6: 7) oraz egzemplarz z surowca wołyńskiego (ryc. 6: 6). Wszystkie okazy, ze względu na trapezowaty obrys płaszczyznowy stanowią typ A w klasyfikacji B. Balcera (1983, s. 142). Najmniejszy zachowany w całości egzemplarz posiada ścianki boczne uformowane jednokierunkowo poprzez łuskanie zwrotne, co nadaje mu lekko „trapezowaty” przekrój. Pozostałe dwa przyobuchowe egzemplarze (zachowane w połowie) to formy, których złamane płaszczyzny wtórnie próbowano ścieńczyć, przy czym nie jest to zabieg mający na celu odtworzenie ostrza. Okaz z krzemienia wołyńskiego posiada bardzo nieforemny krawędziowy „zygzakowaty” obuch. Zbiór uzupełnia makrolityczny półtyłczak o bardzo delikatnie łuskany półtyłcu i krawędziach bocznych noszących ślady mikroretuszu (użytkowego - ?). Wykonany został na podtępcu (ryc. 2: 5). Jego „daszkowata” pięćka charakterystyczna jest dla techniki rdzenia jednopiętowego stosowanego powszechnie przez ludność „pucharową” (W. Migal 2002, s. 260-264). Wszystkie zabytki pochodzą z Werbkowic.

W kolekcji z Werbkowic znajduje się nietypowy fragment ceramiki (ryc. 7: 1). W sposobie wyrobu masy ceramicznej nawiązuje do kultury pucharów lejkowatych, natomiast stylistyką zdobienia – do kultury trypolskiej⁵.

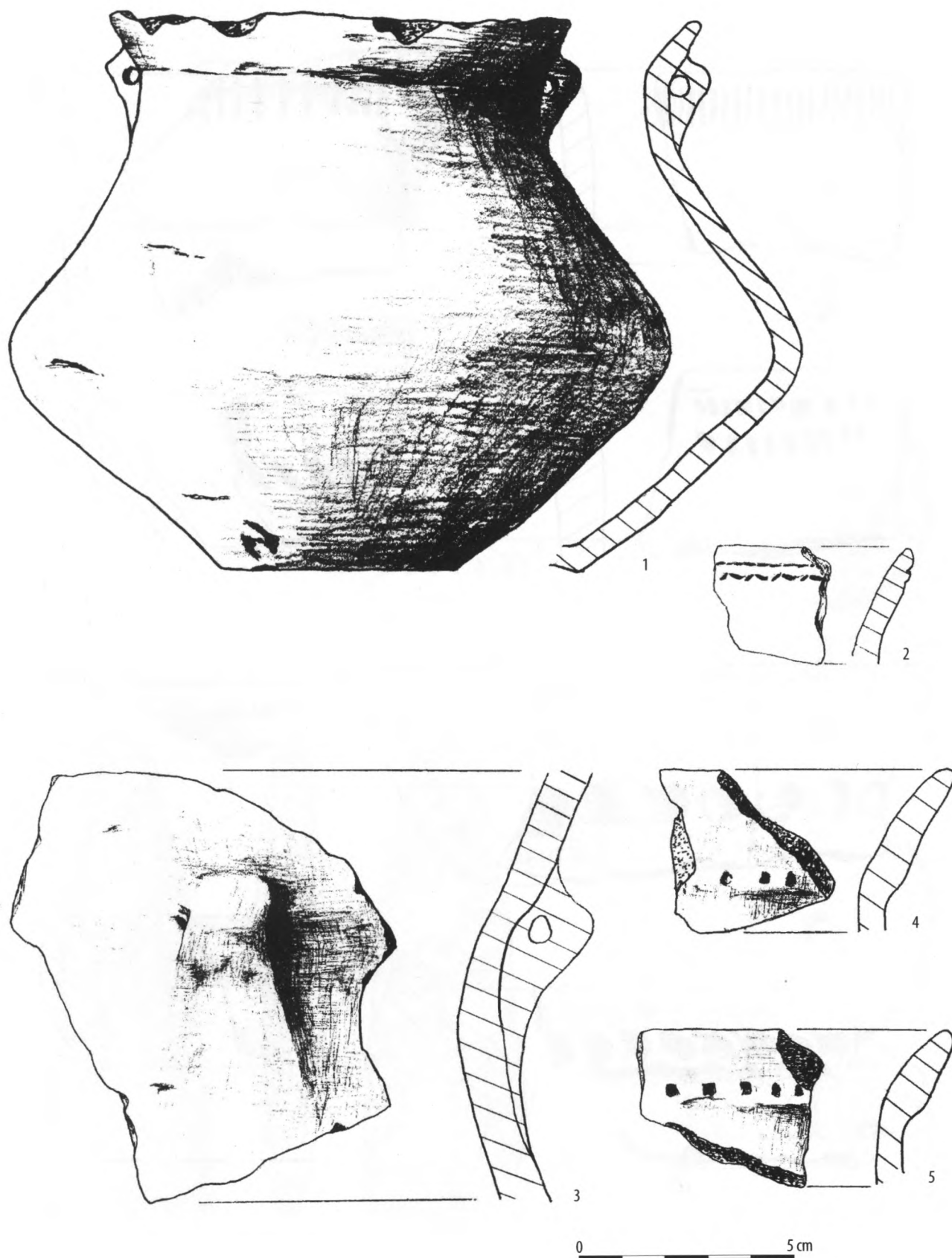
⁵ W zbiorach Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie znajdują się materiały zebrane wiosną 1978 r. z rejonu Werbkowic, wśród których jest fragment naczynia tej kultury (S. Jastrzębski 1985, s. 74).

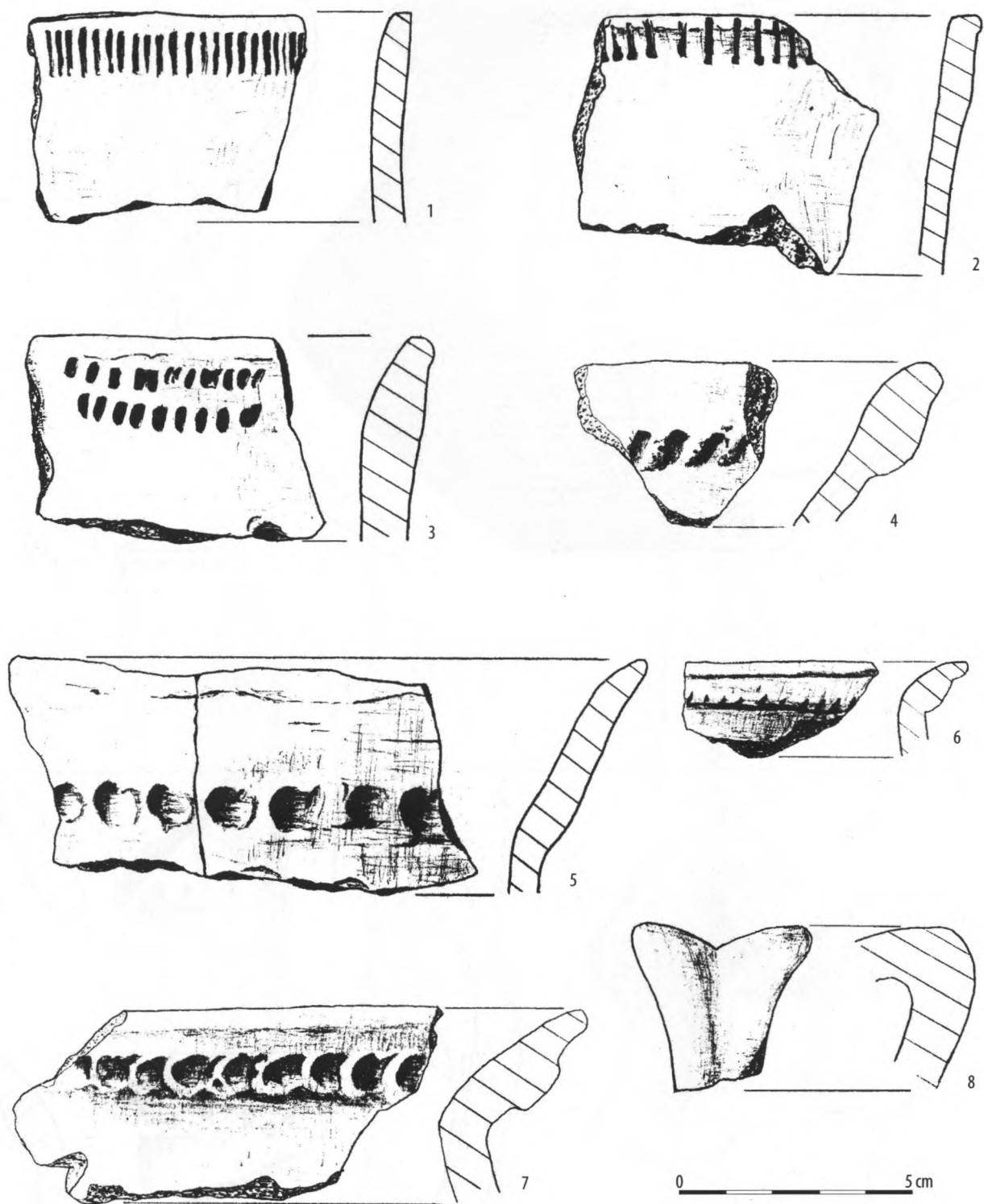
Rys. 1. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1, 2, 6, 7 – fragmenty naczyń; 3, 4 – naczynia; 5 – wiórowiec. Rys. P. Lis /1-7/ i J. Libera /5/.

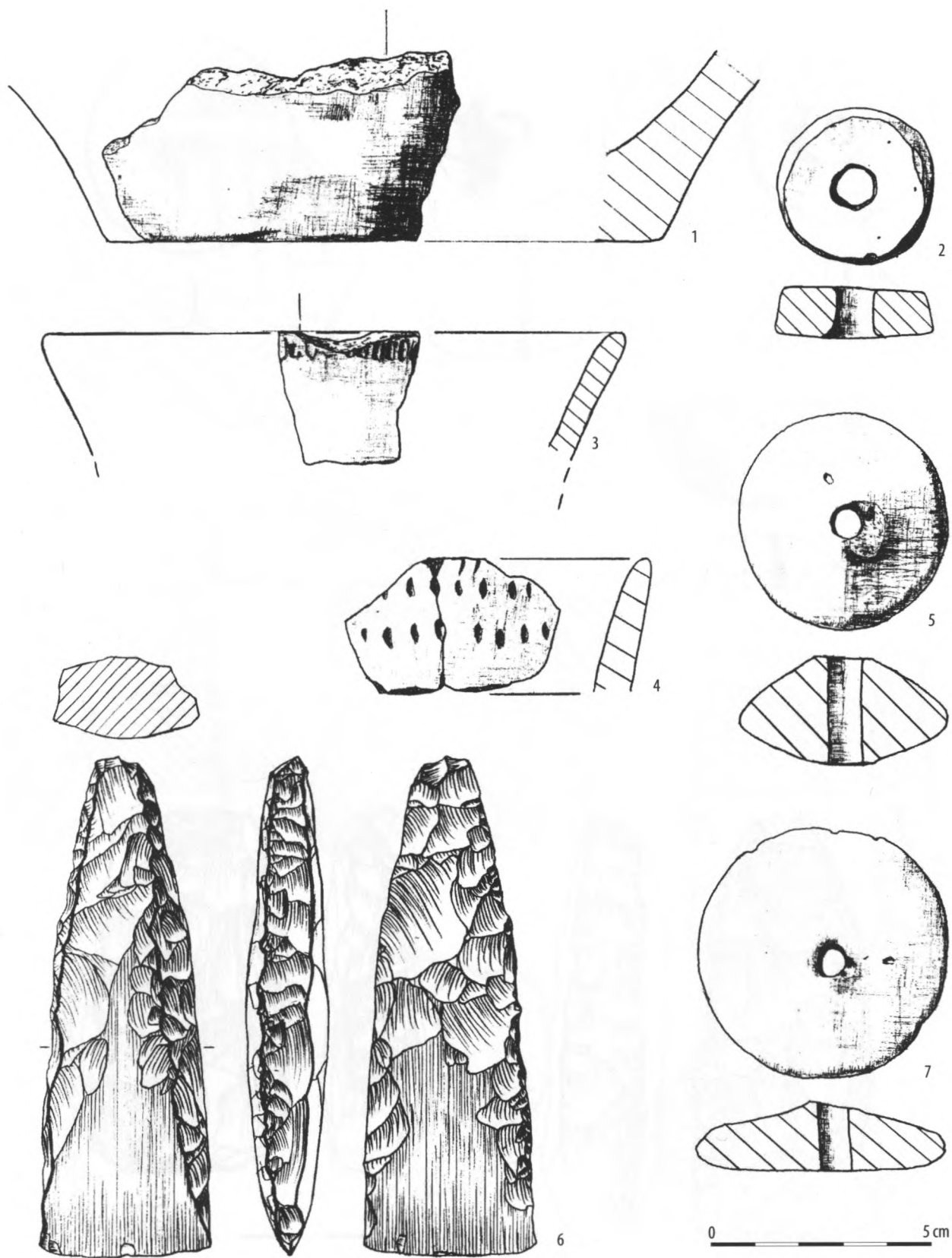
Ryc. 2. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1, 2, 4 – wiórowce; 3 – wiór częściowo retuszowany; 5 – półtylczak. Rys. P. Lis i J. Libera /1-5/.

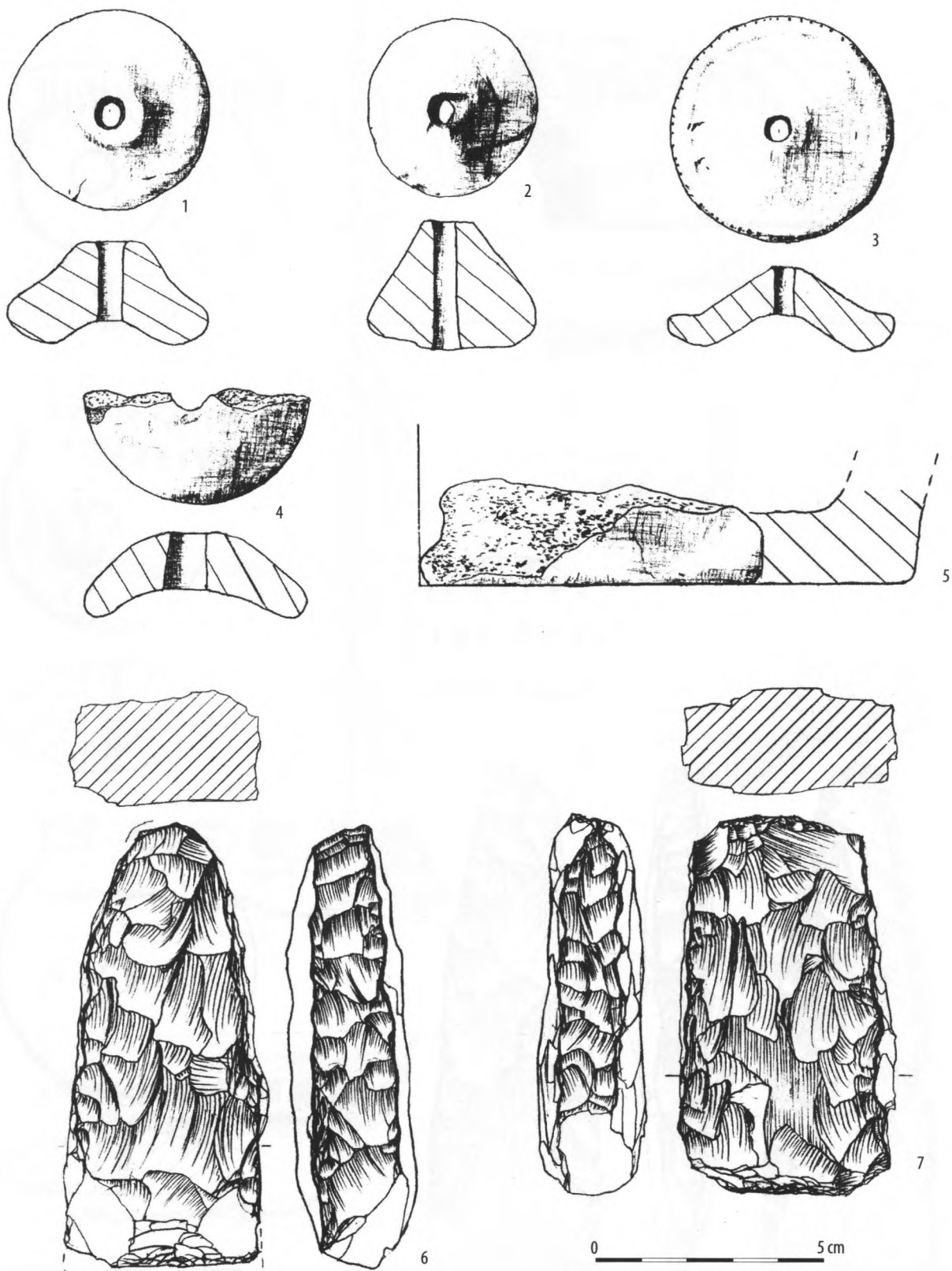
Ryc. 3. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1 – naczynie; 2-5 – fragmenty naczyń. Rys. P. Lis.

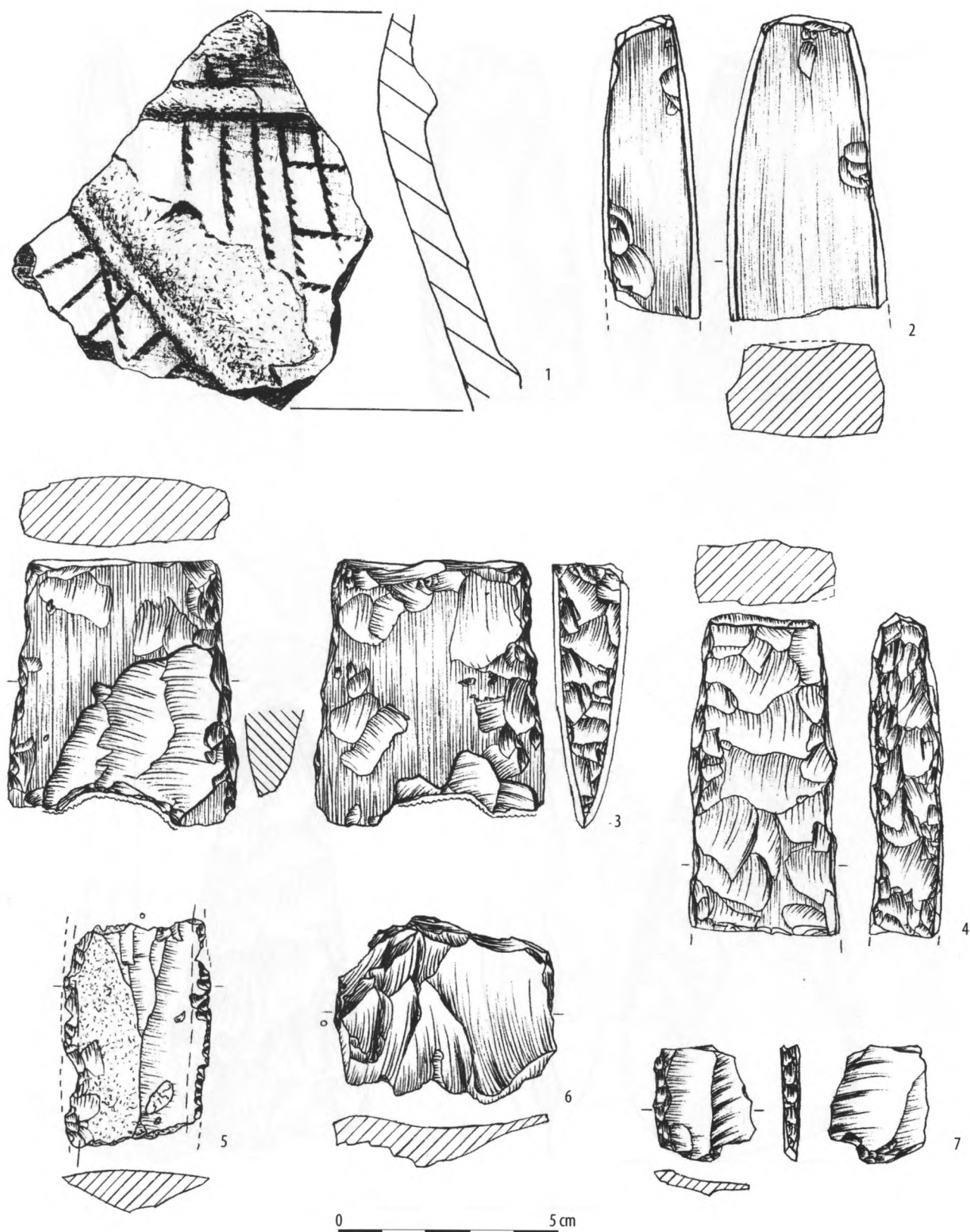
Ryc. 4. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1-8 – fragmenty naczyń. Rys. P. Lis.

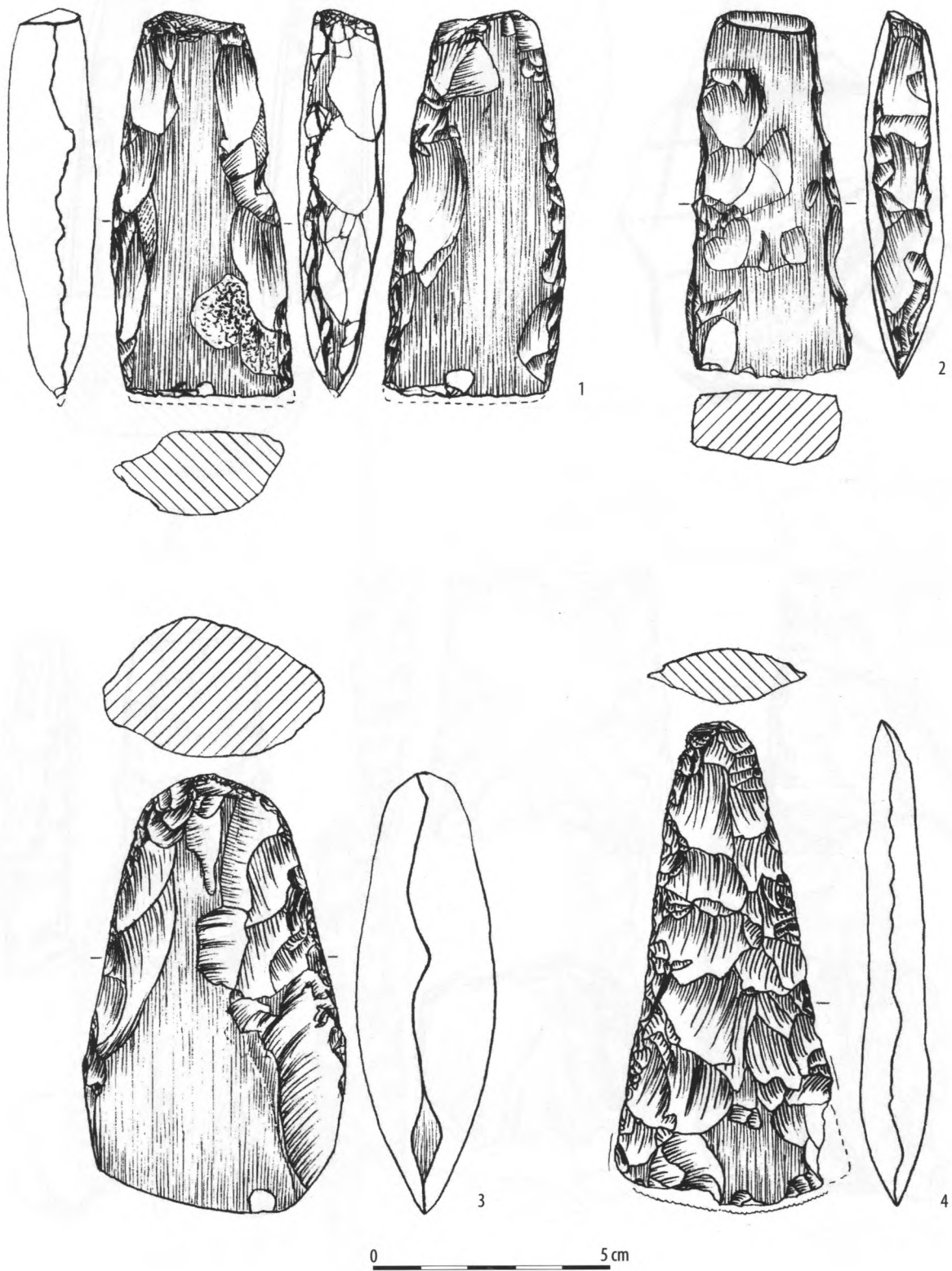
Ryc. 5. Kotorów, pow. Hrubieszów: 1, 3 – fragmenty naczyń; Werbkowice, pow. Hrubieszów: 4 – fragment naczynia; 2, 5, 7 – przęśliki; 6 – siekiera. Rys. P. Lis /1-7/ i J. Libera /6/.

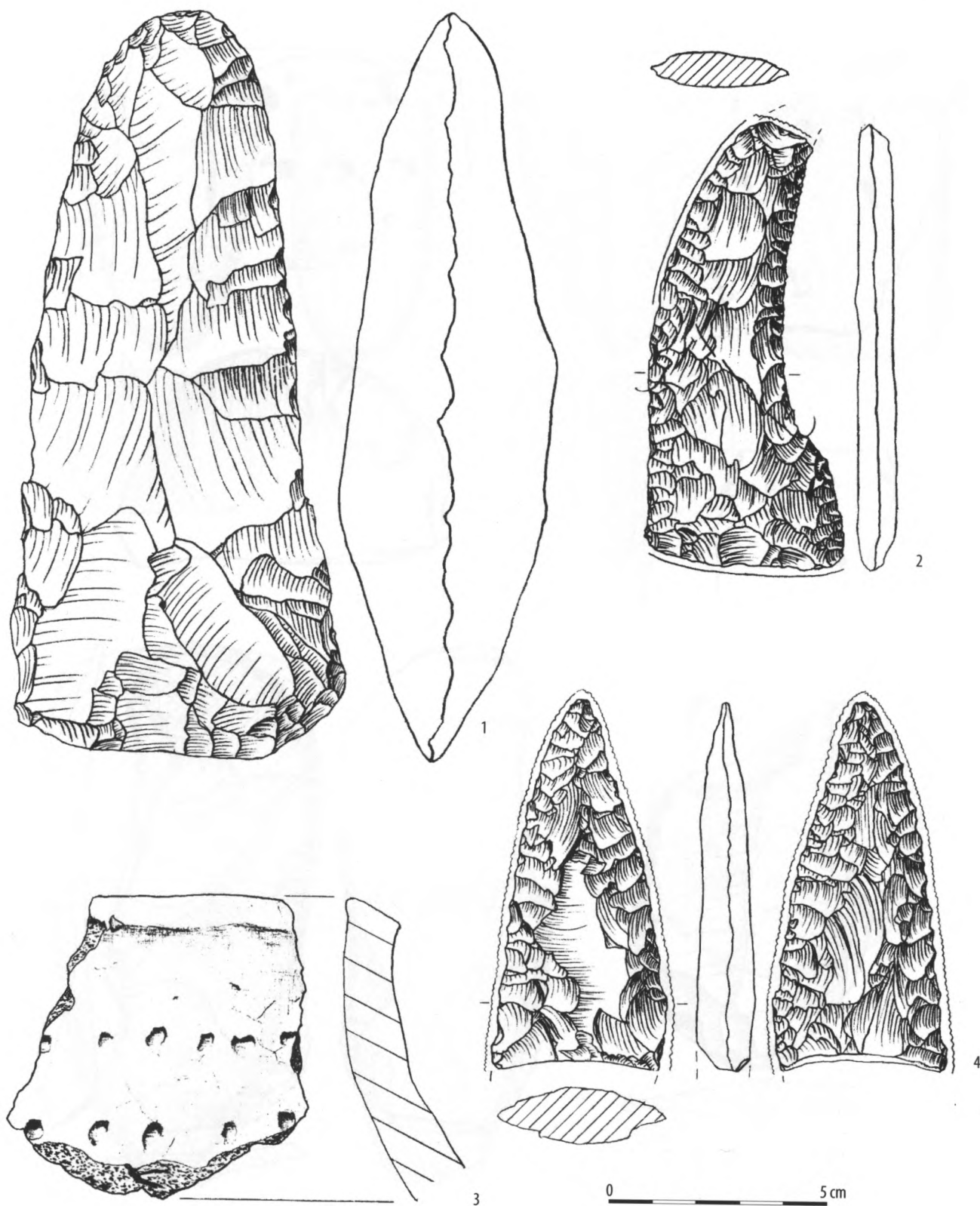
Ryc. 6. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1-4 – przeszliki; 6, 7 – siekiery; Terebiń, pow. Hrubieszów: 5 – fragment naczynia. Rys. P. Lis /1-7/ i J. Libera /6, 7/.

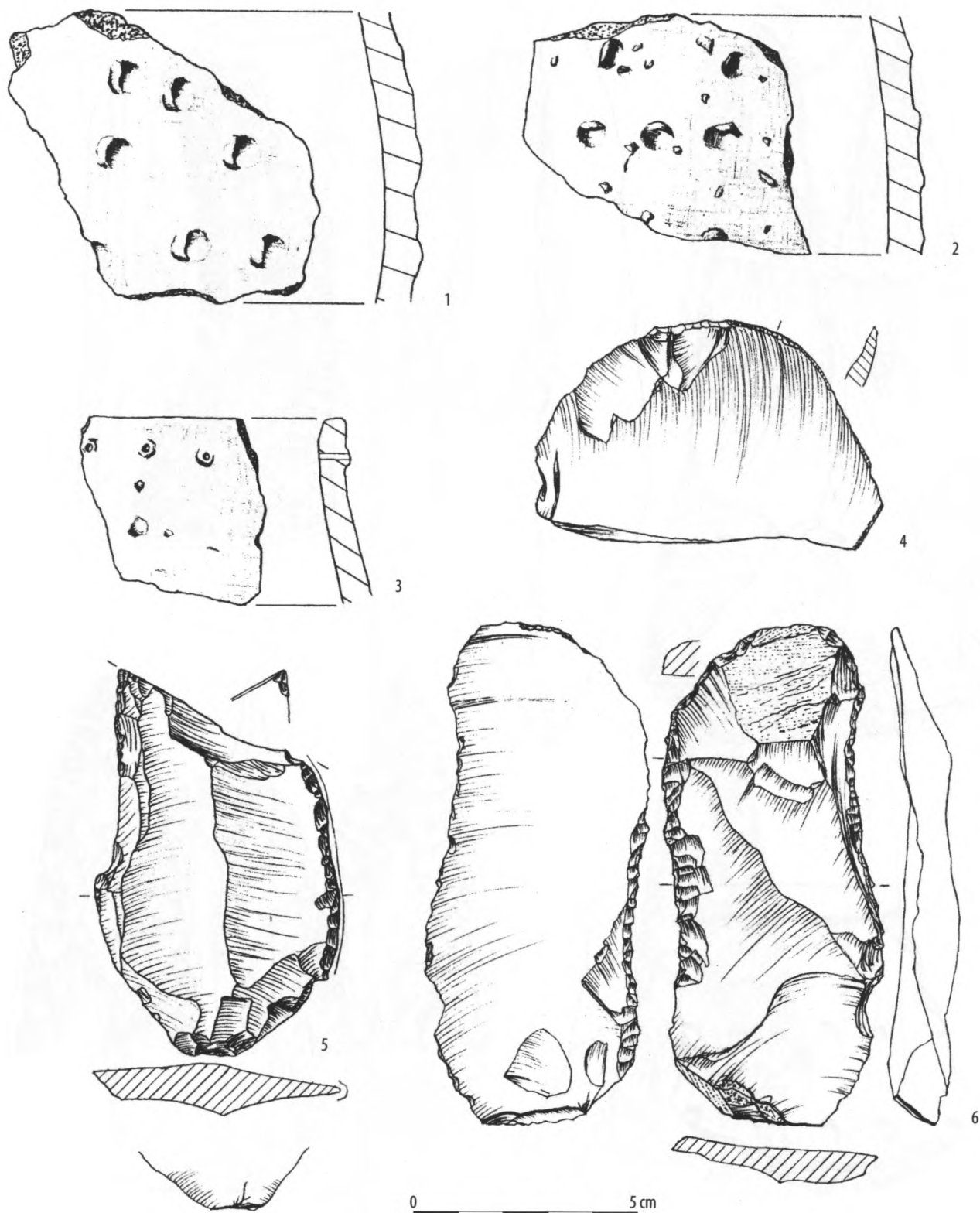
Ryc. 7. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1 – fragment naczynia; 2, 4 – siekiery; 5 – wiórowiec; 6 – odłupek; Terebiń, pow. Hrubieszów: 7 – łuszczeń. Rys. P. Lis /1-7/ i J. Libera /2-7/.

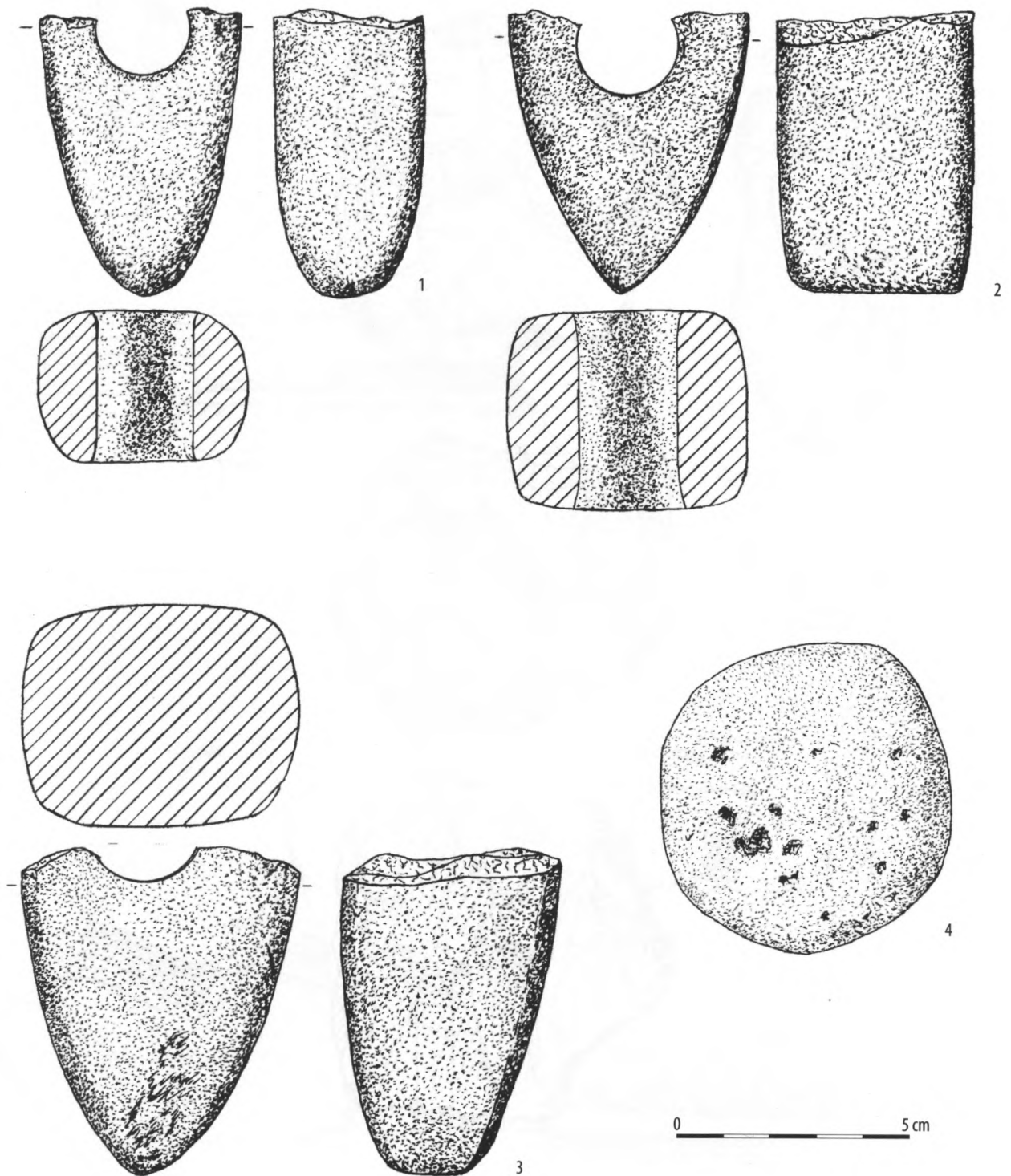
Ryc. 8. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1-4 – siekiery. Rys. P. Lis i J. Libera /1-4/.

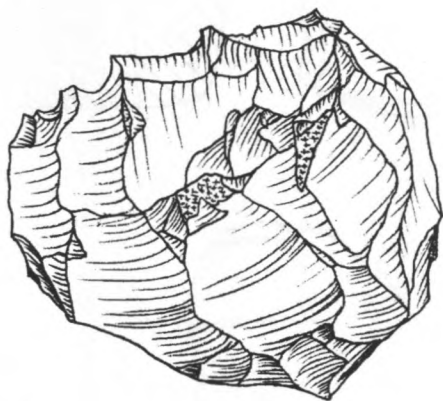
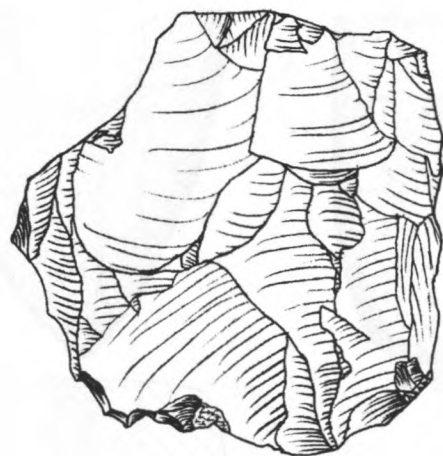
Ryc. 9. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1 – siekiera, 2 – nóż sierpowaty; 3 – fragment naczynia; 4 – płaszcz. Rys. P. Lis /1-4/ i J. Libera /1, 2, 4/.

Ryc. 10. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1-3 – fragmenty naczyń; 4 – odłupek retuszowany; 5 – zgrzebło+przekłuwacz; 6 – nóż tył-cowy. Rys. P. Lis /1-6/ i J. Libera /4-6/.

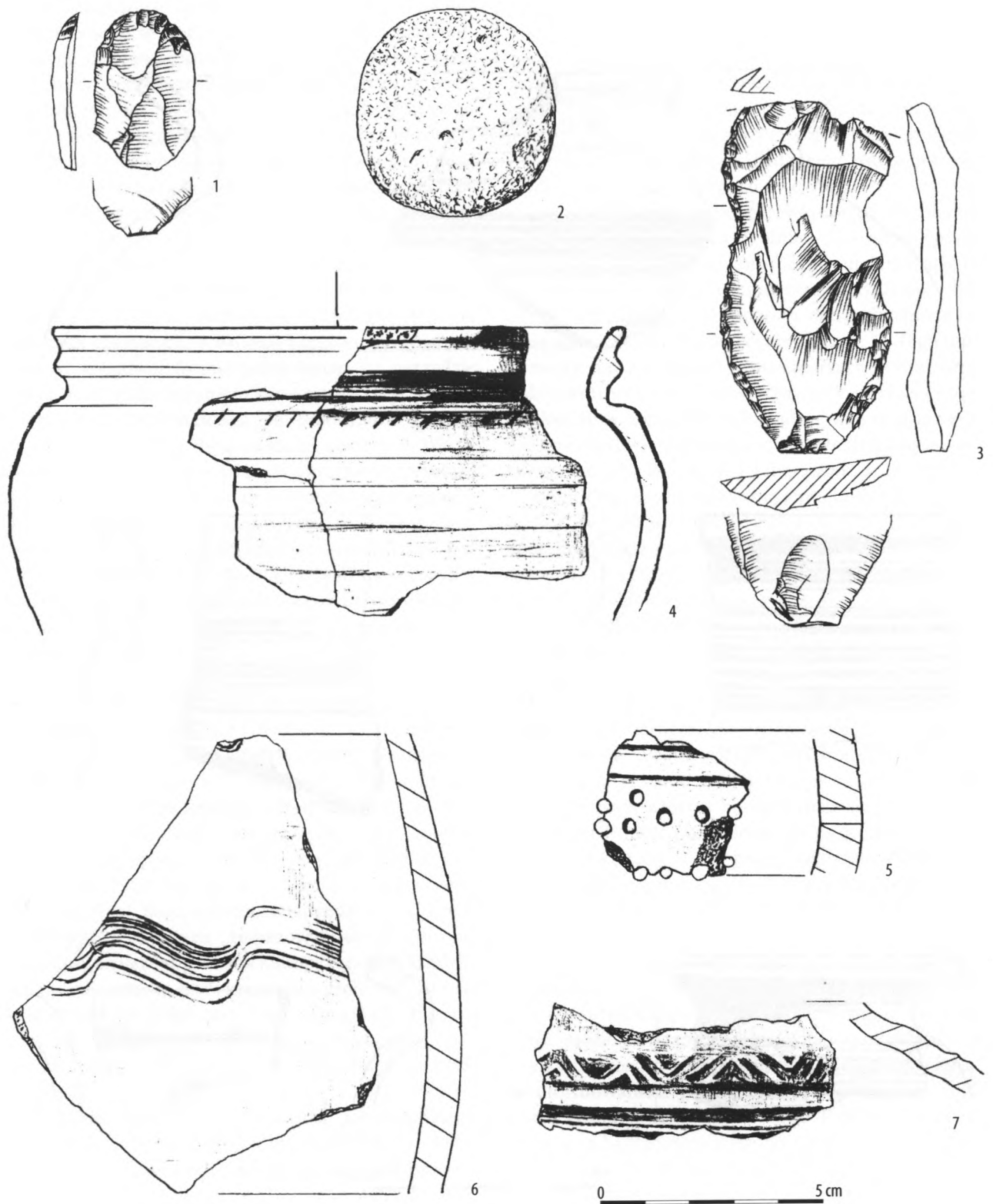

Ryc. 11. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1-3 – topory; 4 – rozcieracz. Rys. P. Lis i J. Libera /1-4/.

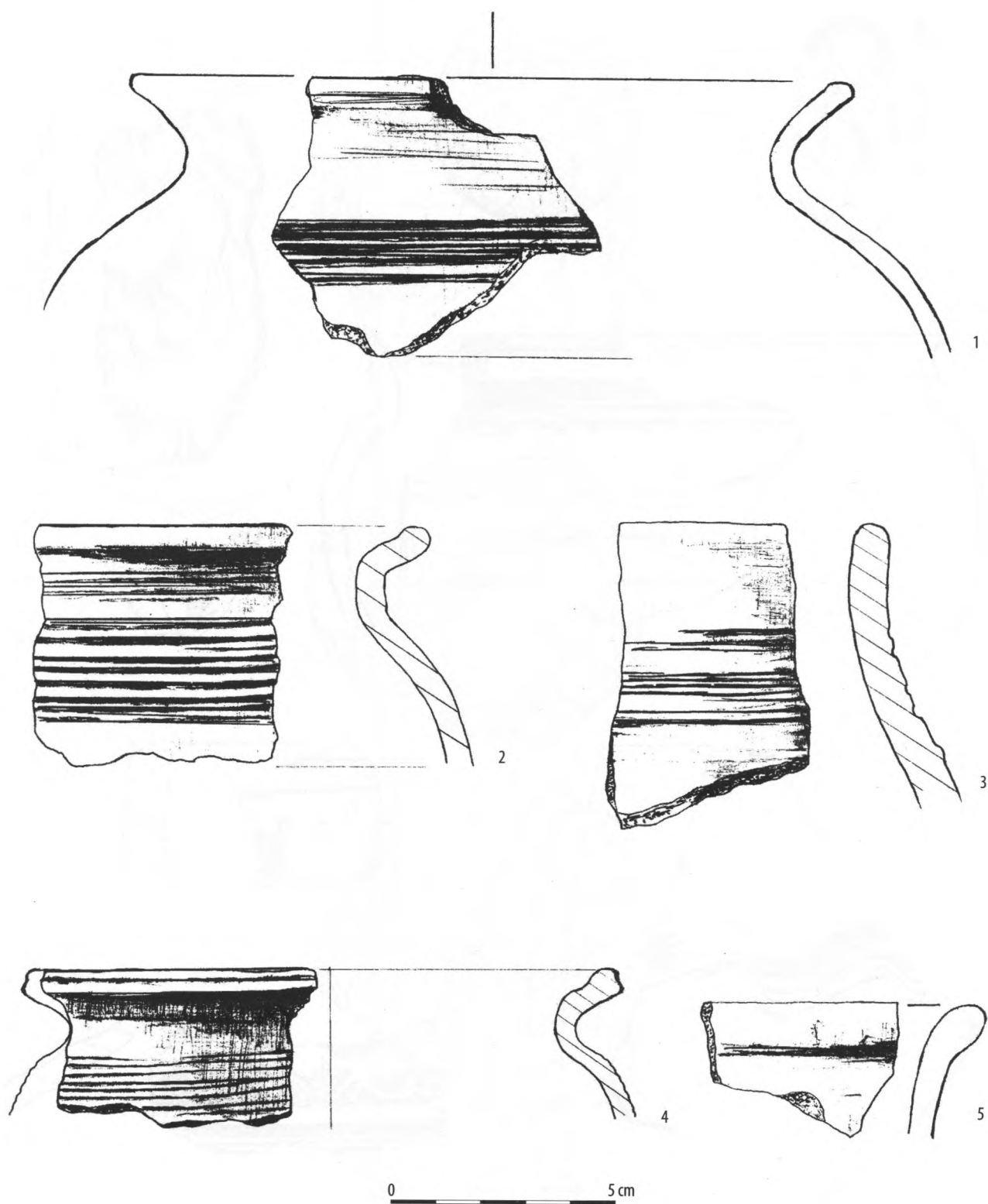

0 5 cm

Ryc. 12. Werbkowice, pow. Hrubieszów: rdzeń. Rys. P. Lis i J. Libera.

Ryc. 13. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1 – drapacz; 2 – tłuczek; 3 – zgrzebło; 4-7 – fragmenty naczyń. Rys. P. Lis /1-7/ i J. Libera /1-3/.

Ryc. 12. Werbkowice, pow. Hrubieszów: 1, 2, 5 – fragmenty naczyń; Kotorów, pow. Hrubieszów: 3, 4 – fragmenty naczyń. Rys. P. Lis.

Osadnictwo kultury amfor kulistych reprezentują fragmenty trzech płaskich czworosściennych siekier. Dwa egzemplarze – pochodzące z Werbkowic – zachowane niemalże w połowie w postaci części przyobuchowych stanowiące smukłe formy trapezowate posiadają różny stopień szlifowania płaszczyzn czołowych oraz boków. Okaz wykonany z krzemienia matowego mleczno-beżowego szlifowany jest niemalże w całości (ryc. 7: 2). Druga bardziej płaska siekiera w końcowej fazie poddana została szlifowaniu wyłącznie najbardziej wystających powierzchni i grani międzynegatywowych (ryc. 7: 4). Ich „płaszczyznowe” obuchy są wykonane mało starannie. Inny fragmentarycznie zachowany okaz z miejscowości Terebiń to bardzo regularne ostrze, w części zachowanej szlifowane tylko na ściankach czołowych, o wtórnie naprawianym ostrzu, które w końcowej formie przerobiono na narzędzie wnękowe o bardzo stromym kącie retuszu (ryc. 7: 3).

Być może pozostałością po osadnictwie późnego neolitu stanowią dwie nieduże siekiery z Werbkowic. Jeden z okazów posiada nietypowy przekrój poprzeczny – nawiązujący do nieforemnego wielokąta – „trapezowato-dwuścienny” (ryc. 8: 1). Drugi zabytek o przekroju poprzecznym czworosściennym jest bardziej regularny (ryc. 8: 2). Oba wyroby mają gładzone ścianki czołowe na całej długości. Odpowiedniki dla nich możemy znaleźć przede wszystkim w inwentarzach kultury pucharów lejkowatych – pośród odmiany C w typologii B. Balcera (1975, s. 119)⁶ oraz kultury ceramiki sznurowej – w obrębie typów Id/II w systematyce J. Machnika (1966, s. 45-46). Pewne podobieństwo wykazują również do niektórych siekier kultury amfor kulistych (T. Wiślański 1966, s. 39-40). Z kultury pucharów lejkowatych jako analogie można wskazać zabytki z dwóch cmentarzysk – Lasu Stockiego, grób I i Antopola – grób XIV, pow. puławski (L. Gajewski 1952-1953, ryc. 39 [1]; J. Libera, A. Zakościelna 2006, ryc. 11: c). Bardzo zbliżone narzędzia – zwłaszcza do nietypowego okazu „trapezowato-dwuściennego” – możemy znaleźć w grobach kultury ceramiki sznurowej, np. z Bosutowa, pow. krakowski, grób 3 (A. Krauss 1960, ryc. 9), Siesławic, pow. buski, nisza 2 (Z. W. Pyzik 1983, ryc. 8: a), czy też Malic Kościelnych, pow. opatowski, obiekt 24 (B. Bargieł, M. Florek, J. Libera 1998, ryc. 10: 2)⁷.

Z bliżej nieokreśloną jednostką taksonomiczną środkowego lub późnego neolitu należy łączyć kilka zabytków krzemiennych. Środkowy fragment przepa-

lonego wiórowca dwubocznego z Werbkowic, posiadający wyświecenia „żniwne” obu krawędzi – tzw. sierpiec (ryc. 7: 5). Te makrolityczne formy występują zarówno w kulturze pucharów lejkowatych, jak i w kulturze lubelsko-wołyńskiej oraz w kulturze ceramiki sznurowej. Także z tego horyzontu pochodzi zniszczony łuszczeń z Terebinia, wykonany na fragmencie wiórowca (ryc. 7: 7) oraz dwa odłupki z czworosściennych siekier z Werbkowic, okaz odbity z gładzonego ostrza oraz odłupek z formowania korpusu (ryc. 7: 6).

Niedużą siekierą grubosoczewkową z Werbkowic należy odnieść do końca neolitu – I-II okresu epoki brązu. Jest to okaz bardzo krępy, szlifowany niemalże na całej długości korpusu, o bardzo wymiażdżonych bokach, które następnie zagładzono, część obuchowa intensywnie wyświecona od oprawy (ryc. 8: 3). Tego typu wytwory można znaleźć w inwentarzach kultur: ceramiki sznurowej, mierzanowickiej, strzyżowskiej i trzcinieckiej. Brak szczegółowych studiów nad tą grupą źródeł uniemożliwia zawężenie ich przynależności taksonomicznej (por. B. Bargieł, J. Libera 2002, s. 23-25).

Odminną formę regularną smukłą cienkosoczewkową o ostrzu wtórnie naprawianym (pokrytym mlecznoniebieską patyną) należy datować na I-II okres epoki brązu i łączyć z jedną z kultur: mierzanowicką, strzyżowską lub trzciniecką (ryc. 8: 4).

W zbiorze z Werbkowic znajduje się ponadto masywna makrolityczna siekiera dwuścienna (ryc. 9: 1). Prawdopodobnie była użytkowana bez gładzenia, w wyniku czego mogły powstać punktowe wyświecenia widoczne zarówno na graniach międzynegatywowych, jak na niektórych powierzchniach negatywowych części przyobuchowej. Ostrze na całej długości wykazuje ślady wtórnej obróbki (naprawy - ?), w postaci – serii odbić pararylcowych na jednym narożu, retuszu stromego – na przeciwnym narożu oraz jednostronnego płaskiego łuskania – w części centralnej. Makrolityczny pokrój siekiery zdecydowanie wyklucza ją z grupy narzędzi neolitycznych, z reguły nie przekraczające długości 120 mm (m.in. B. Balcer 1983, s. 220). Ponadto charakteryzuje ją wyraźna asymetria w obrysie płaszczyznowym – zapewne zamierzona i być może związana z efektywniejszym rozkładem środka ciężkości w stosunku do styliska – spowodowana uformowaniem jednego boku wypukłego, drugiego zaś minimalnie lekko wklęsłego. Poprzez taki obrys siekiera ta bardzo nawiązuje do niektórych noży sierpowatych kultury mierzanowickiej – zwłaszcza form A.1.1. w systematyce B. Bargieł i J. Libery (1997, s. 155, ryc. 3) lub okazów AAI w zmodyfikowanej typologii J. Libery (2001, s. 54-55, ryc. 20, 24: b). Zbliżone do niej nieco mniejsze siekiery „o asymetrycznych, sierpowatych zarysach” – sklasyfikowane przez B. Balcera (1977, s. 198) jako typ C – uznane zostały przez tego badacza

⁶ Mało przejrzysty podział w obrębie kultury pucharów lejkowatych skorygował ostatnio B. Balcer (2002, s. 90-101) rezygnując w istocie z wydzielenia okazów „odmiany C”.

⁷ Na temat wzajemnego podobieństwa siekier w tych trzech kulturach por. J. Libera (2004, s. 107).

za charakterystyczne dla ludności kultury mierzanowickiej. Kilka takich form znaleziono na osadzie w Mierzanowicach, pow. opatowski (tamże, ryc. 8: f, g; 15: a). Asymetryczny półwytwór zbliżonej siekiery z surowca świciechowskiego (w towarzystwie ceramiki kultury mierzanowickiej) uzyskano z nasypu „trzcienieckiego” kopca nr 15 w Tyszowcach, pow. tomaszowski (m.in. B. Bargieł 2002, ryc. 6). Bardzo zbliżone dwa okazy, w tym półwytwór, wykonane również z surowca wołyńskiego pochodzą z domniemanego „składu” odkrytego w Złójcu, pow. zamojski (J. Libera 2003, s. 45-46, ryc. 2, 3)⁸.

Również nie w pełni można rozstrzygnąć przynależność kulturową odosobnionego noża sierpowego z Werbkowic (ryc. 9: 2). Tego typu formy „podtrójkątne” znajdują odpowiedniki zarówno w kulturze mierzanowickiej, jak i strzyżowskiej (J. Libera 2001, s. 128-130, ryc. 39). Zasadniczym utrudnieniem w jego identyfikacji kulturowej jest wtórne załuskanie boku wewnętrznego – wynik wielokrotnego ostrzenia (ponownie intensywnie wyświeconego) oraz odłamany i ponownie „zaretuszowany” stromo wierzchołek – jako jedyny element nie posiada patyny. Powierzchnie „sierpa” wykazują znaczne zróżnicowanie co do stopnia spatynowania, na jednej stronie intensywnie jasnomlecznego, na przeciwległej – lekkobiaławego. Krawędź podstawy (częściowo wykorzystująca powierzchnię korową) oraz zewnętrzna od strony wierzchołka noszą wyraźne ślady załuskania.

Z osadnictwem epoki brązu wiążą się pojedyncze fragmenty naczyń – część wylewu garnka z fazy późnej kultury trzcienieckiej (ryc. 9: 3) oraz trzech ułamków garnków kultury łużyckiej (ryc. 10: 1-3) – wszystkie pochodzące z Werbkowic.

Z epoką brązu należy łączyć zachowane fragmentarycznie liściowate płaszczy z Werbkowic. Jest to interesujący przykład „grotu” wykonanego z masywnego wióra czy też wióro-odłupka, wtórnie dwustronnie załuskanego niemalże na całej powierzchni obu boków, co jest szczególnie widoczne na tle intensywnie wyświeconej dwustronnie części centralnej oraz plamkowo zachowanego szlifowania⁹ (ryc. 9: 4). Wobec fragmentu (połowy - ?) okazu, zapewne ostrza, trudno jest jednoznacznie zrekonstruować jego pierwotny wygląd. Biorąc pod uwagę parametry metryczne (zarówno po przeróbce, jak i możliwą do zrekonstruowania szerokość), z rozważań dotyczących taksonomii należy zdecydowanie wykluczyć kulturę strzyżowską,

w której stwierdzone formy są zdecydowanie mniejszych rozmiarów (B. Bargieł, J. Libera 2004). Tego typu okazy trzonkowate o liściowatym ostrzu stanowią jedną z odmian wyróżnionych dla wczesnej fazy kultury mierzanowickiej płaszczy typu „Czerniczyń-Torczyń” (J. Libera 2001, s. 127, ryc. 37; B. Bargieł, J. Libera 2005). Natomiast jako formy liściowate o nasadzie zbliżonej do wierzchołka lub wyraźnie wydzielonej, mogą być również związane z kulturą trzcieniecką lub łużycką (J. Libera 2001, s. 127, ryc. 37; J. Libera 2006; w druku).

Poza bliższym określeniem przynależności chronologiczno-kulturowej pozostają trzy uszkodzone kamienne topory z Werbkowic (ryc. 11: 1-3). Prawdopodobnie mamy do czynienia z ich ostrzami. Brak tej pewności uniemożliwia ich rekonstrukcję, a tym samym bardzo ogranicza możliwości określenia ich przynależności taksonomicznej. Ogólnie należy datować je na neolit – wczesną epokę żelaza. Podobne trudności w datowaniu dotyczą kilku zabytków krzemienych z Werbkowic: noża tylcowego (ryc. 10: 6), zgrzebla o intensywnie spracowanej krawędzi połączonego z przekłuwaczem (ryc. 11: 5), rdzenia odłupkowego (ryc. 12), drapacza (ryc. 13: 1), zgrzebla jednobocznego (ryc. 13: 3).

W grupie zabytków nieokreślonych jest rdzeń o wielokrotnie zmienionej orientacji. Prawdopodobnie jego formą wyjściową był makrolityczny jednopiętowy okaz wiórowy. Świadczy o tym zachowana incydentalnie wierzchołkowa część odłupni, o wyraźnie odmiennych negatywach. Byłaby to forma na podobieństwo rdzenia znanego z kultury lubelsko-wołyńskiej lub pucharów lejkowatych. Zapewne w późniejszym okresie ponownie został eksploatowany jako rdzeń, lecz odmienną techniką klaktońską (twardym tłukiem), o czym świadczą bardzo głębokie krótkie negatywy i powierzchnie noszące intensywne fale. Tego typu technikę powszechnie stosowała ludność kultury trzcienieckiej oraz łużyckiej (J. Libera 2006).

Epokę żelaza reprezentują wyłącznie zabytki ceramiczne. Najprawdopodobniej z okresu rzymskiego pochodzą cztery fragmenty naczyń (ryc. 13: 4-6) z Werbkowic. Okres średniowiecza – fazę wczesną, dokumentują po dwa fragmenty z Werbkowic (ryc. 14: 1, 2) i Kotorowa, natomiast z fazę późną – ułamek naczynia z Kotorowa (ryc. 14: 4).

Kolejne zabytki związane są już z funkcjonującymi osadami odnotowanymi w źródłach pisanych – dla Kotorowa i Werbkowic jest to rok 1394, dla miejscowości Terebiń – rok 1400 (J. Niedźwiedź 2003, s. 239, 533, 565). Reprezentują je bardzo porozbijane naczynia z Werbkowic (ryc. 14: 5), Kotorowa (ryc. 14: 3) i Terebinia oraz bardzo drobno pokawałkowane kafle zebrane na polach Terebinia. Są to zabytki datowane w przedziale od 1 poł. XVI do 2 poł. XX w.

⁸ Tego typu formy w naszym przekonaniu zostały bezpodstawnie włączone do typu „drugiego” siekier wyróżnionych dla kultury trzcienieckiej (H. Taras 1995, s. 80, tabl. XXVI: 5; XXVII: 3).

⁹ Jest to szczególnie instruktywny przykład płaszczy pełniącego zapewne funkcję „noża” (por. J. Libera 2001, s. 37-38).

Poza datowaniem pozostaje fragment naczynia z zachowanym uchem, kamienny rozcieracz (ryc. 11: 4) oraz krzemienisty odłupkę częściowo retuszowany (ryc. 10: 4) i tłuczek (ryc. 13: 2) – wszystkie z Werbkowic, także zabytki z Kotorowa – dwa odłupki oraz kawałek polepy z odciskami chrustu lub trzciny z Kotorowa.

ZAKOŃCZENIE

Rejon Kotliny Hrubieszowskiej jest niezwykle bogaty w ślady przeszłości, reprezentowane przez większość występujących w międzyrzeczu Bugu i Wieprza jednostek kulturowych (B. Bargieł, A. Zakościelna 1995, s. 338-341; J. Niedźwiedź, W. Koman 1996, mapa 1-4). Z analizowanych miejscowości dotyczy to w zasadzie Werbkowic lub Kotorowa¹⁰, które są ważnymi punktami na mapach osadnictwa przede wszystkim społeczności rolniczych. Tu odkryto osadę kultury: ceramiki wstęgowej rytej (T. Dąbrowska, T. Liana 1963), malickiej (P. Komorowski 1958) oraz lubelsko-wołyńskiej, tej ostatniej jednostki także grób (A. Zakościelna 1996, s. 180). Kolejna faza osadnictwa w okolicach tej miejscowości związana jest z napływem ludności kultury pucharów lejkowatych, skąd znamy zarówno osadę, jak i szereg luźnych materiałów (J. Niedźwiedź, W. Koman 1996, s. 23). Okres neolitu na tym terenie zamyka osadnictwo kultury ceramiki sznurowej, reprezentowane przez dwa pochówki wyposażone m.in. w naczynia i toporek (T. Liana, T. Piętka-Dąbrowska 1962).

Epokę brązu poświadcza osadnictwo kultury łużyckiej, która pozostawiła na terenie Werbkowic zarówno osadę, jak i cmentarzysko (J. Niedźwiedź, W. Koman 1996, s. 50, 54, 56, tabl. XIV: 8; XVI: A).

Kolejne fazy zasiedlania dotyczą okresu przedrzymskiego oraz rzymskiego na terenie Werbkowic-Kotorowa, poświadczone przez osadę grupy czerniczyńskiej (S. Czopek 1991, s. 69, 76) oraz grób grupy masłomęckiej (A. Kokowski 1991, s. 166-167).

Prezentowana kolekcja stanowi klasyczny zbiór różnorodnych przedmiotów, najczęściej zbieranych na stanowiskach poosadowych. Nie dziwią stosunkowo duże wytwory kamienne, wyselekcjonowane – zapewne ze względu na swoje kształty – z szeregu form odpadkowych jakie im towarzyszyły, zabytki stosunkowo łatwo dostrzegalne na tle glebowego podłoża.

Rozpiętość chronologiczna zebranych materiałów sięga od wczesnego neolitu poprzez epokę brązu do okresu nowożytnego. W zbiorze brak jest jakichkolwiek podstaw do wydzielenia zabytków poprzedzających osadnictwo pierwszych rolników¹¹. Wobec powszechnego użytkowania krzemieniarstwa w międzyrzeczu Wisły i Bugu przez ludność kultury łużyckiej jeszcze w okresie halsztackim¹², formy mało diagnostyczne (dotyczy to w zasadzie odłupków i niektórych wykonanych z nich narzędzi) zapewne należałoby datować na okres neolitu – wczesną epokę żelaza.

¹⁰ W literaturze niejednokrotnie występujących jako: Werbkowice-Kotorów. Są to odrębne miejscowości leżące na terenie gminy Werbkowice.

¹¹ Najbliższe materiały schyłkowopaleolityczne odkryto na terenie Wronowic-Paprzycy, gm. Werbkowice (por. J. Libera 1995, ryc. 1; 1998, s. 95).

¹² J. Libera (2006; w druku).

LITERATURA

- Balcer Bogdan
1977 *Osada kultury mierzanowickiej na stanowisku 1 w Mierzanowicach, woj. tarnobrzeskie*. Wiadomości Archeologiczne 42: 2, s. 175-212.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemienistych w neolicie ziem Polski*. Wrocław.
2002 *Ćmielów – Krzemionki – Świeciechów. Związki osady neolitycznej z kopalniami krzemienia*. Warszawa.
- Bargieł Barbara
1991 *Badania nad I okresem epoki brązu na Lubelszczyźnie*. W: Schyłek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej, red. J. Gurba. Lublin s. 103-134. Lubelskie Materiały Archeologiczne 6.
2002 *Wykorzystanie krzemienia świeciechowskiego u schyłku neolitu i we wczesnej epoce brązu*. W: Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z konferencji w Ryni 22-24 czerwca 2000 r., red. B. Matraszek, S. Sałaciński. Warszawa, s. 123-140.
- Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemieniami w Pradziejach 4.
Bargieł Barbara, Florek Marek, Libera Jerzy
1998 *Drugi sezon badań cmentarzyska neolitycznego w Malicach Kościelnych, stan. 1, gm. Lipnik, woj. tarnobrzeskie*. Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, s. 44-55.
Bargieł Barbara, Libera Jerzy
1997 *Z badań nad formami bifacjalnymi w Małopolsce*. W: Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, red. J. Lech, D. Piotrowska. Warszawa, s. 145-161. Komisja Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace 2.
2002 *Z badań nad produkcją siekier dwuściennych z krzemienia świeciechowskiego oraz gościeradowskiego*. Przegląd Archeologiczny 50, s. 5-43.
2004 *„Groty typu strzyżowskiego” – mit a rzeczywistość*. W: Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny

- docenta doktora Jana Gurby, red. J. Libera, A. Zakościelna. Lublin, s. 169-186.
- 2005 *Zespoły grobowe z krzemiennymi płoszczami w Małopolsce i na Wołyniu*. Wiadomości Archeologiczne 57 (2004-2005), s. 3-27.
- Bargieł Barbara, Zakościelna Anna /spis przeprowadziły/
1995 *Katalog archeologicznych zbiorów pozamuzealnych. Zeszyt 3. Kolekcja Katedry Archeologii Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie [powinno być: Curie-Skłodowskiej] w Lublinie. Część 3*, red. D. Jaskanis. Warszawa.
- Czopek Sylwester
1991 *Grupa czerniczyńska – prezentacja i analiza źródeł*. Prace i Materiały Zamojskie 3, s. 45-143.
- Dąbrowska Teresa, Liana Teresa
1963 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów w 1960 r.* Wiadomości Archeologiczne 29: 1, s. 44-59.
- Gajewski Leszek
1952-1953 *Kultura czasów lejkowatych między Wisłą a Bugiem*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sec. F 4 (1949), s. 1-194.
- Gumiński Witold
1989 *Gródek Nadbużny. Osada kultury pucharów lejkowatych*. Wrocław.
- Jastrzębski Sławomir
1985 *Imports of the Trypolite Culture Pottery in the south-eastern group of the Funnel Becker Culture*. W: *Memoires Archeologiques*, red. A. Kokowski. Lublin, s. 71-92.
- Kadrow Sławomir
1992 *Osada kultury lubelsko-wołyńskiej na stan. 35 w Kosinie, gm. loco, woj. Rzeszów*. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1985-1990 [13], s. 141-150.
- Kadrow Sławomir, Kłosińska Elżbieta
1989 *Obiekt kultury lubelsko-wołyńskiej na stanowisku 10 w Łańcucie, woj. Rzeszów*. Sprawozdania Archeologiczne 40, s. 9-25.
- Kempisty Elżbieta
1962 *Grób kultury wstęgowej ceramiki malowanej w Werbkowicach, pow. Hrubieszów*. Wiadomości Archeologiczne 28: 2, s. 198-200.
- Kokowski Andrzej
1991 *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*. Lublin.
- Komorowski Piotr
1958 *Osada bagienna kultury ceramiki nadcisańskiej w Werbkowicach, pow. Hrubieszów*. Materiały Starożytne 4, s. 323-336.
- Krauss Adam
1960 *Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Bosutowie, pow. Kraków*. Materiały Archeologiczne 2, s. 61-67.
- Liana Teresa, Piętka-Dąbrowska Teresa
1962 *Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w 1959 r. na stanowisku I w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów*. Wiadomości Archeologiczne 28: 2, s. 142-173.
- Libera Jerzy
1995 *Późny paleolit i mezolit środkowowschodniej Polski. Część pierwsza. Analiza*. Lublin. Lubelskie Materiały Archeologiczne 9.
- 1998 *Późny paleolit i mezolit środkowowschodniej Polski. Część druga. Źródła*. Lublin. Lubelskie Materiały Archeologiczne 11.
- 2001 *Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki żelaza)*. Lublin.
- 2003 *Znaleziska gromadnie siekier krzemiennych z Lubelszczyzny*. Wiadomości Archeologiczne 56 (2002-2003), s. 45-50.
- 2004 *W dążeniu ku nowej syntezie. Wybrane zagadnienia krzemieniarstwa schyłkowego z dorzecza górnej i środkowej Wisły*. Archeologia Polski 49: 1-2, s. 106-124.
- 2006 *Z badań nad krzemieniarstwem wczesnej epoki żelaza w dorzeczu Sanu – podstawy wydzielenia przemysłu kosińskiego*. W: *Problemy kultury wysokiej*, red. S. Czopek. Rzeszów, s. 119-160.
- /w druku/ *Z badań nad krzemieniarstwem kultury łużyckiej w dorzeczu Wisły (próba podsumowania)*. W: *Krzemieniarstwo wspólnot kultur pól popielnicowych (około 1300-400 lat p.n.e.)*. Warszawa. Komisja Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace.
- Libera Jerzy, Zakościelna Anna
2006 *Inwentarze krzemienne z grobów grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*. W: *Idea megalityczna w obrządku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, red. J. Libera, K. Tunia. Lublin-Kraków, s. 135-168.
- Machnik Jan
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Migal Witold
2002 *Zamysł technologiczny wióra krzemiennego z Winiar, gm. Dwikozy*. W: *Krzemień świeciechowski w pradziejach*. Materiały z konferencji w Ryni, 22-24. 05. 2000, red. B. Matraszek, S. Sałaciński. Warszawa, s. 255-266. *Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach* 4.
- Niedźwiedź Józef
2003 *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*. Zamość.
- Niedźwiedź Józef, Koman Wiesław
1996 *Okolice Hrubieszowa w pradziejach i wczesnym średniowieczu*. Hrubieszów.
- Otłowski A.
1968 *Osada kultury lendzielskiej w werbkowicach, pow. Hrubieszów*. Biuletyn Towarzystwa regionalnego Hrubieszowskiego 7: 2, s. 2-9.
- Pyzik Zygmunt W.
1983 *Zespół grobowy kultury ceramiki sznurowej w Sieśławicach, gm. Busko-Zdrój, woj. Kielce*. Sprawozdania Archeologiczne 34, s. 53-65.
- Taras Halina
1995 *Kultura trzciniecka w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu*. Lublin.
- Wiślański Tadeusz
1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Zakościelna Anna
1996 *Krzemieniarstwo kultury lubelsko-wołyńskiej ceramiki malowanej*. Lublin. Lubelskie Materiały Archeologiczne 10.

JERZY LIBERA, PAWEŁ LIS

ASSEMBLAGE OF ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM THE VICINITY OF WERBKOWICE PRESENTED IN THE COLLECTION OF THE REGIONAL MUSEUM PTTK IN PUŁAWY

SUMMARY

In 1987 to the collection of the Regional Museum PTTK [Polish Tourist-Sightseeing Society] in Puławy, Lubelskie province, a set enclosing 104 archaeological objects, coming from fields located in the limits of Werbkowice locality (73 items) and the near Terebiń (22 items) and Kotorów (9 items) villages, all extending in the Hrubieszów Valley, was delivered.

Werbkowie, Hrubieszów district – a collection of strongly marked differentiation. Stone forms are represented mainly by artefacts made of siliceous rocks, mostly of the Volhynian but also the Świeciechów flint and chocolate raw-material – worked out by “core-technique”, i.e. by chipping off flakes (axes, a sickle-shaped knife, a projectile point, a hammerstone) or on blade material (among others: retouched blades, a truncated blade) and on flake material (an end-scraper, a sidescraper framed with perforator, a rear knife, a sidescraper). Several specimens were made of non-siliceous rocks, probably of erratic origin – amphibolite, amphibolite schist and melaphyre (shaft-hole axes and a grinder). Amongst ceramic products there are two vessels, numerous sherds of various pots (parts of rims, necks, bellies and bottoms) and seven spindle-whorls.

Kotorów, Hrubieszów district – a collection which consists mainly of clay vessels, remained only in pieces (rims, central parts and bottoms) and single flakes made of the Volhynian flint.

Terebiń, Hrubieszów district – a collection is constituted entirely by artefacts produced from the Volhynian flint (a fragmentary preserved axe and a retouched blade) and clay items, expressed in different parts of utensils (rims, bellies, bottoms, handles) and tiles.

The finds of the oldest derivation are fragments of vessels belonging to the Malice culture (Fig. 1: 1-2). The following chronological phase is that of the Lublin-Volhynian culture and it is represented by pottery (Fig. 1: 3-4, 6-7), flint items formed with the trough-shaped retouch (Fig. 1: 5; 2: 1-4). The next findings one ought to connect with the Funnel Beaker culture; these are ceramic materials which occurred both in a form of a complete pot (Fig. 3: 1) and potsherds, e.g. *ansa lunata* handle (Fig. 3: 2-3; 4: 1-8; 5: 4). Likewise to the people of mentioned culture one can ascribe 7 clay spindle-whorls (Fig. 5: 2, 7; 6: 1-5). From

the midst of the group of flint discoveries some quadrangular axes (fig. 5: 6; 6: 6-7) and a macrolithic truncated blade (Fig. 2: 5) should be also associated with this culture. An untypical sherd of vessel, belonging to the complex finds from Werbkowice, in the method of preparing of clay past refers to the Funnel Beaker culture, whereas the kind of ornamentation attaches in the Tripolye culture stylistics. A settlement of the Globular Amphora culture is stated by the presence of pieces of flat quadrangular axes (Fig. 7: 2-4). With an undetermined taxonomic unit of the middle or late Neolithic one could connect several tools or their fragments (Fig. 7: 5-7; 8: 1-2).

Some dihedral axes ought to be related with the end of the Neolithic or the periods I-II of the Bronze Age (fig. 8: 3-4), while a massive macrolithic dihedral axe (fig. 9: 1) is a remnant of the Mierzanowice culture. There is difficult to decide entirely about a cultural attachment of a sickle-shaped knife (on the account of absence of its top; Fig. 9: 2) which corresponds to analogical items in the Mierzanowice as well as Strzyżów cultures inventories. With an occupation of the people of the Bronze Age individual parts of vessels are joined – especially with the late phase of the Trzciniec culture (Fig. 9: 3) and the Lusatian culture (Fig. 10: 1-3). On the time of the Bronze Age one can date a partly preserved leaf-shaped projectile point (Fig. 9: 4). Beyond the limits of closer chronological-cultural definition, some damaged stone shaft-hole axes remain (Fig. 11: 1-3) and they can be related, in general, with the wide time range from the Neolithic to the early Iron Age.

The Iron Age is represented only by ceramic specimens. Most probably some sherds of vessels came from the Roman period (Fig. 13: 4-6). A medieval settlement is documented by separate pieces of utensils (Fig. 14: 1-2, 4).

Succeeding finds point to their relationships to already functioned here localities, noted in historical sources – for Kotorów and Werbkowice this is a year 1394, for Terebiń – a year 1400. One can quote here broken vessels (Fig. 14: 3, 5) and tiles produced in forms, now crushed into very small bits. These artefacts chronologically span the period from the first half of the 16th to the second half of the 20th century.

Dr hab. Jerzy Libera, prof. UMCS
Instytut Archeologii UMCS
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
jlibera@o2.pl

Mgr Paweł Lis
Muzeum Nadwiślańskie
Ul. Podzamcze 20
24-120 Kazimierz Dolny
archeologia@kazimierz-muzeum.pl